

Válasz bírálóinknak (és támogatóinknak)

Csepeli György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppele

Nagyon hálásak vagyunk azért a komoly vitáért, amelyet impresszionista tanulmányunkkal kiváltottunk. Szociológusok és más társadalomtudósok széles csoportja reagált a felhívásra, hogy gondoljuk át kritikusan a „keleti” és „nyugati” társadalomtudomány viszonyát. Nem csupán az itt közölt tanulmányokban reagáltak, hanem a dolgozat megírása óta eltelt egy év alatt lefolytatott nagyon sok beszélgetésben is. Amit a kelet–nyugati viszonyban tapasztalható veszélyes és káros tendenciák halmazaként jellemeztünk, még nem kőbe vésett igazság; reméljük, hogy a vita nyomán kibontakozó fejlemények segítenek megakadályozni a legkedvezőtlenebb tendenciák jövőbeni folytatódását. Cikkünk nagy lendülettel, szándékosan provokatív tónusban íródott, abban a reményben, hogy fölszítjuk vele a vita lángját. Ezekből a cikkekből azt szűrhetjük le, hogy minden okunk megvan a reményre.

1. Minőség és általánosság

Először is nagyon örülünk az e tanulmányokban megnyilvánuló vélemények sokszínűségének. Egyetértünk azzal, hogy a társadalomelméleti szakemberek, antropológusok, gazdaságsszociológusok, illetve a régióban széles skálán szakosodott társadalomtudósok – azok is, akik eredetileg ebből a régióból származnak (és itt maradtak, illetve elmentek), valamint azok is, akik a régió kívülről jöttek, de hosszú ideje itt dolgoznak – alapvető fontosságú és említésre érdemes dolgokat hoztak létre. Az e régióról író jelentős társadalomtudósok általunk összeállított listája nagymértékben egybevág a kommentátoraink által felsoroltakkal. Valójában a régióból és a régióról készült munkák minősége és széles skálája késztetett bennünket arra, hogy elsőként bocsátkozzunk ebbe a vitába. Aggódtunk amiatt, hogy a társadalomtudományos kutatás romló feltételei már azt a munkát kezdik veszélybe sodorni, amelyet mindannyian megóvni és folytatni szeretnénk, és amiatt is aggódtunk, hogy a „transzitológia” egyre növekvő területe más témákat és más aktuális kutatásokat is eláraszt.

Bűnösnek érezzük magunkat azokban az Alaina Lemon és David Altschuler által fölhozott vádakban, miszerint tanulmányunkban elsősorban a magyarországi szociológiára és po-litológiára összpontosítottunk (bár örültünk, amikor Zuzana Kusá elfogadta a kihívást, hogy átgondolja, vajon érvényesek-e ezek a megfigyelések Szlovákiára is). A szociológia és a po-litológia szakterülete Magyarországon azonban különösen alkalmas annak szemléltetésére, hogy mi tágabb értelemben gondolkodunk: annak dacára, hogy sok magyar társadalomtudós szellemi teljesítménye – az elméleti, illetve gyakorlati munka terén egyaránt – világszínvonalú, mégsem kaptak világszínvonalú minősítést, illetve anyagi és erkölcsi elismerést. E tu-dósok csak akkor kezdenek ilyen szintű elismerésben részesülni, ha már kivándoroltak nyugatra, vagy ha

nyugati intézményekkel és szerzőtársakkal léptek szövetségre, és ebben a minőségben kezdtek el publikálni. Igen valószínű, hogy a régió más országainak más világszínvonalú tudósait is hasonlóképpen mellőzik. Lengyel György igen jól rávilágít erre Leopold Lajos és Erdei Ferenc gazdaszociológiájáról írott ismertetőjében.* Lengyel György okfejtéséből világosan kiténik, hogy lényegbe vágó, eredeti és általános érvényű gondolatokkal gazdagították koruk legfontosabb társadalomelméleti vitáit. Ki hallott azonban róluk Magyarország határain túl, vagy ki olvasta őket? Szűcs Jenőt vagy Bibó Istvánt talán valamivel jobban ismerik, mivel az ő műveiket lefordították angolra; az viszont, hogy Jászi Oszkárt a magyar szakemberek körén kívül miért nem ismerik el továbbra sem, rejtély marad.

Elgondolkoztató tehát, mekkora hatása van a művek régió kívüli fogadtatására annak, hogy a szerzők honnan írnak, függetlenül az írásaik színvonalától. Miért nevezik az ilyen teljesítményeket nyújtó tudósokat magyar politikaelméleti szakembereknek, magyar társadalomtörténészeknek vagy magyar gazdaszociológusoknak, annak dacára, hogy munkájuk sokkal átfogóbb és egy általános elmélet megalkotására irányul? Ugyanez történik azokkal a keleten élő mai szerzőkkel is, akik legalább akkora formátumúak, mint a hasonló témákról író nyugatiak. A kérdés, amelyet fel szerettünk volna tenni, így hangzik: ha ugyanilyen szellemi érzékenységű tudósok írnának Angliából, Franciaországból, Németországból vagy az Egyesült Államokból, vajon őket általános érdeklődésre számot tartó szakemberek tartanák-e vagy csupán „regionális jelentőségűeknek”?

Itt nemcsak „Kelet-”Európáról van szó, hanem a szellemi világban kialakult centrumokról és perifériákról is. Szó van a nyelv politikájáról: sok szakterületen a tudományos nyelv az angol, de „fut még” a német, talán a francia és az olasz is. Más nyelveken írott munkák nagyon keveset nyomnak a latban, még akkor is, ha lefordítják őket. (Próbáljuk csak meg egy jelentősebb nyugati egyetem kiadóját rábírní egy olyan szerző lefordított művének a kiadására, aki még nem számít sztárnak valamelyik elismert nyelvi közösségben!) Itt is az elismerés és a minősítés politikájáról van szó: egy-egy tudományos munkát végző testület szellemi teljesítményéért elsősorban a nagy anyag támogatást nyújtó intézmények nyugati vezetőit minősítik, mivel a több társszerző által megjelentetett tanulmányokon az ő nevük szerepel elsőként. (Nem számít, hogy szerzőtársaik neve esetleg azért nem szerepelhet az első helyen, mert nincs meg a megfelelő állampolgárságuk.) A dolog egyszersmind az általános és a specifikus politikájáról is szól, arról, hogy ha például valaki az amerikai kongresszusról ír, azt teljes komolysággal fogják föl általános elméletnek, míg ha valaki a magyar parlamentről ír valami hasonlót, akkor azt esettanulmánynak tekintik. Szól a dolog a szakértelem politikájáról is, arról, hogy például egy amerikai hogyan válhat elismert Magyarország-szakértővé még Magyarországon is, miközben egy magyarnak sokkal keményebben meg kell dolgoznia azért, hogy az Egyesült Államok szakértőjeként az Egyesült Államokban elismerjék. Az általunk tárgyalt munkák zöme – és ez példaként szerepel Andorka, illetve Lemon és Altschuler tanulmányában is – azokat a magyarokat (illetve lengyeleket vagy románokat) emeli ki, akik Magyarországon (illetve Lengyelország- vagy Románia-) szakértői minősítést! Még súlyosabb problémával kerülnek szembe azok, akik arra tartanak igényt, hogy valamilyen általános témakör szakértőinek tekintsék őket („elméletalkotóknak”).

Általánosnak tekinthető-e a tudósközösségeknek ez a gettósodási folyamata, amelynek során a perifériáról érkezetteket a legjobb esetben is csupán a saját, hazai területükön ismerik el szakembernek? Megkérdezzük „keleti” olvasóinkat: utoljára mikor hívták meg őket

* Lengyel György írása ugyancsak a *Replika* 1996. évi különszámában jelent meg „Economic Sociology in East-Central Europe: Trends and Challenges” címmel (35–51. oldal).

valamelyik „nyugati” konferenciára úgy, hogy ott nem a saját országukról, esetleg régiójukról, hanem valami másról kellett előadást tartaniuk? Mikor fordult elő utoljára, hogy saját régiójukon kívül szerzőként ismerték el őket, amikor valamilyen általános érvényű dologról írtak? És megkérdézzük „nyugati” olvasóinkat: mikor fordult elő utoljára, hogy olyan szakemberhez fordultak „elméletért”, aki a világ másik feléről jött?

2. Alternatív struktúrák

A reményre azonban más okaink is vannak. A második ok, amelyre e válaszok rávilágítanak, az, hogy az általunk bírálni kívánt struktúrák nem az egyetlenek. Lemon és Altschuler az antropológia szakterületén, illetve az antropológiai kutatásokat finanszírozó intézmények körében egyértelműen megfogalmazott elvárásokat taglalja. Igaz, hogy az antropológusoktól általánosan elvárják, hogy ismerjék a helyi nyelvet, és hogy eltöltsenek egy bizonyos időt azokon a helyeken, ahol a megfigyeléseket végezni fogják, ellentétben azokkal a túlzottan általánosító kijelentésekkel, amelyeket tanulmányunkban a „társadalomtudománnyal” kapcsolatban megfogalmaztunk. Igaz, hogy dolgozatunk egyértelműen elfogult a kutatások olyasfajta megközelítésével szemben, amely ellentétben áll azzal, amit saját hazai szociológiai és politológiai szakterületünkön gyakran csinálunk (noha életünk egyik vagy másik szakaszában mindhárman végeztünk felméréseken alapuló kutatásokat). Nézetünk szerint a nyugati társadalomtudósok között gyakran az antropológusok és más, szintén antropológiai módszereket alkalmazó szakemberek végzik a leglényeglebb kutatásokat e régióval kapcsolatban. Azt is hozzátehetjük, hogy e tekintetben a történészek is egészen csodálatra méltóak. A történészek is nehezen kapnak ösztöndíjat a levéltárak tanulmányozásához, ha nem beszélnek az adott nyelvet, és ha nem ismerik azokat az összefüggéseket, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy értelmezni tudják a helyszínen föllelhető dokumentumokat. Örömmel ismerjük el azt a Lemon és Altschuler által hangoztatott érvet, miszerint e hátrányok nem egyformán sújtják a társadalomtudományok minden ágát, és örülünk, hogy rámutattak, igenis léteznek alternatív struktúrák és modellek.

Van azonban itt is két olyan probléma, amelyre szeretnénk föl hívni a figyelmet. Először is: kritikánk elsősorban azt a sok nyugatiit illette, akik a térségbe időnként betörve, adatszerző portyákra indulnak, ahol helybeli idegenvezetők segítségével igyekeznek meglátni és „elejteni” a helyi adatokat. A nyugati antropológusok és történészek nem így járnak el. Amikor azonban a kutatások anyagi forrásainak szintjét nézzük, kiderül, hogy az antropológusok és a történészek inkább a kisléptékű, egyszemélyes kutatási projektekhez kapnak anyagi támogatást, s ez eltöprel a sok országban sok kutatót foglalkoztató adatgyűjtő vállalkozásokra fordított hatalmas összegek mellett. Az Egyesült Államokban például egy antropológiai kutatáshoz adott nagy támogatás elérheti az ötvenezer dollárt, míg egy összehasonlítható *survey*-típusú vizsgálathoz nyújtott nagy támogatás (vagy több összefonódó támogatás) megközelíti az egymillió dollárt. Részben az anyagi források szűkössége miatt, részben pedig a kutatás nyilvánvalóan értelmező jellege miatt – amely az adott megfigyelő érzékenységét helyezi előtérbe – az antropológusok és a történészek sokkal kevésbé hajlamosak másokkal együtt kutatni, mint a politológia és a szociológia művelői, akik ezeket a nagyléptékű adatgyűjtő projekteket végrehajjták. Ez a körülmény a kizsákmányolás egy sor lehetséges fajtáját kiküszöböli, egyszersmind azonban megnehezíti az anyagi, illetve szellemi értelemben vett gazdagság megosztását.

Ezután azt is meg kell vizsgálnunk, hogy vajon az ilyenfajta kutatás támogatását szolgáló helyi struktúrák azonos lehetőségeket nyújtanak-e a szintén antropológus és történész letieknek. Mi van akkor, ha egy román akar terepmunkát végezni Detroit valamelyik belvá-

rosi lakónegyedében, avagy a francia politikai pártokat óhajtja kutatni? Van-e erre anyagi támogatás? Mi van akkor, ha egy magyar egy chicagói levéltárban szeretne anyagot gyűjteni egy, a lakótelepek témájában beindítandó kutatáshoz, vagy ha egy lengyel szeretné megnézni Párizsban az *ancien régime* bukásáról szóló dokumentumokat? Ugyanolyan könnyen és nagyvonalúan érkezik-e az anyagi támogatás azoknak a keletieknek, akik nyugaton szeretnének terepmunkát vagy levéltári kutatásokat végezni, mint azoknak a nyugatiaknak, akik keletre szeretnének jönni? Mit mondhatunk azokról a keletiekről, akik keleten szeretnének antropológiai vagy történeti kutatásokat végezni? A diszkriminációra vonatkozó legfőbb kritikánk mindaddig érvényben marad, amíg ezek az anyagi források nem lesznek egyenlők, még akkor is, ha a nyugatiak – kihasználva a rendelkezésükre álló nagyszerű lehetőségeket – remek munkát végeznek (ami, elismerjük, gyakran így is van).

Sokféle szempontból tehetünk összehasonlítást az azonos jellegű kutatásokat végző keletiek, illetve nyugatiak rendelkezésére álló pénzüsszegek között, csakúgy, mint a Nagy Tudomány és a kisebb léptékű kutatások között, és gondosabban kell megkülönböztetnünk őket. Lemon és Altschuler tanulmányának segítségével tisztázni tudtuk, hogyan szoktuk megvonni a párhuzamokat. Mi elsősorban valami nagyléptékű, iszonyú adatmennyiséget földolgozó, nehéz közös kutatómunkára gondoltunk, bár cikkünk e téren nem mindig spórolt a kritikával. De ha a kritikánk csupán erre irányul is, már akkor is elég jelentős dolgot támadunk. Nekünk azonban az a fontos, hogy a finanszírozási lehetőségek mindenütt egyenlők legyenek, függetlenül a végzett munka stílusától.

3. A dolgok mindenütt rosszul állnak

Nem ad éppen reményre okot, hogy nyugaton sincs minden rendben, és legalábbis ami a kutatások finanszírozását illeti, keleti vagy nyugati státusra való tekintet nélkül mindenki veszít. Tanulmányunkban a keleti és nyugati kutatási lehetőségek összehasonlítására összpontosítottunk. A kormányzati kutatási alapokból történő finanszírozás mindkét csoport esetében csökken, és mindkét esetben egyre inkább érvényes, hogy a kutatás érdekében kreatív kutatásfinanszírozó manővereket kell tenni, s a pénzt többféle forrásból biztosítani; a hosszú távú kutatási terveket pedig föl kell áldozni a rövidebb távú, gyakran politikailag időszerű tervek kedvéért.

Azzal együtt azonban, hogy a források szűkösek és az egyetemeken mindenütt „karcsúsítás” folyik, sok keleti szakember még mindig hátrányosabb helyzetben van, mint sok nyugati, ez azonban attól is függ, hogy az illető a ranglétra melyik fokán áll. Andorka professzor elismeri, hogy Magyarországon a politikai és gazdasági átalakulás kezdete óta az egyetemi tanárok fizetése és az alapkutatásra fordítható pénz egyaránt radikálisan csökkent azok számára, akiknek már megvolt a pozíciója a rendszerben. Márpedig neki tudnia kell, mivel ő egy személyben a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektora, valamint az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap) elnöke, így ezeket a hanyatlási folyamatokat egészen közelről látta.

Lemon és Altschuler azonban helyesen mutat rá az amerikai tudományos élet valóban hanyatló színvonalára, és arra, hogy egyre több az olyan szakember, aki az amerikai rendszerből kiszorulva ideiglenes, részmunkaidős vagy kizsákmányolás szintű munkakörökbe kényszerül. Így van: a dolgok mindenütt rosszul állnak. A legalsó szinten lévők számára mindkét rendszerben egyre nehezebb tudósként élni, ha ugyan nem lehetetlen. Ezen a szinten keletieknek és nyugatiaknak egyaránt sötét kilátásokkal kell szembenézniük, mivel az egyetemek fölött mindkét helyen a gazdasági racionalizáció törvényei uralkodnak. Az alsó szinten tehát nincs nagy különbség kelet és nyugat között. Magyarországon azonban ez az „alsó

szint” egy nagyobb csoportot jelent; amióta 1995 nyarán az egyetemeket is elérte a költségvetés csökkentésének hulláma, Budapest legfőbb egyetemén, az ELTE-n minden részmunkaidős állást megszüntettek. Ezzel azokat, akiknek a sorsa egy hajszálon függött, teljesen kiűzték a rendszerből.

A nemzetközi együttműködésekben jellemző módon mégis azok vannak mindkét rendszerben a csúcson, akik egymással interakcióban vannak, és jellemző módon ezen a szinten a legnagyobbak a kelet és nyugat közötti különbségek. Egy kutatással foglalkozó amerikai egyetemen a társadalomtudományi szakokon egy tipikus egyetemi tanári havi átlagfizetés adólevonás után 4500 dollár, egy adjunktus átlagfizetése pedig 2500 dollár. Egy kutatással foglalkozó magyar egyetem valamely társadalomtudományi szakán egy egyetemi tanár havi átlagfizetése adólevonás után 300 dollárnak felel meg, egy adjunktusé pedig 150 dollárnak. Amerikában a „sztár” tudósok úgy harcolják ki maguknak a kívánt fizetést, ahogy az élsportolók; ez utóbbiak a csapatok közötti versengést használják ki, a tudósok pedig az egyetemek közöttit, hogy fölszórólják a nekik járó pénzüsszeget. Egyes vállalkozók, akik nyugatról érkeznek ebbe a régióba, hogy a tudományos munkában együttműködjenek, akár a havi (nettó) 7000 dolláros vagy annál magasabb fizetést is elérhetik. Magyarországon azonban az alkudozásnak nincs ilyen tere. A nemzetközileg elismert, legmagasabb szinten álló professzorok egyetemi beosztásukban ritkán keresnek többet havi 400 dollárnál. Jóllehet a megélhetési költségek Magyarországon és Amerikában eltérőek, a különbség nem több tízszeresnél. Függetlenül attól, hogy valaki Magyarországon mennyire sikeres, egyetemi beosztásában nem számíthat nagy anyagi elismerésre, mivel a fizetési plafon igen alacsony, a fölé pedig nem mehet.

A magyar professzorok egyetemi fizetésükből még szerényen megélni sem tudnak, nem-hogy a családjukat eltartani, tudományos konferenciákra utazni (amelyek költségeit intézményeik jellemző módon nem térítik meg), vagy akár szakkönyveket vásárolni. A „nyugati” könyvek Magyarországon körülbelül 50 százalékkal drágábbak, mint az Egyesült Államokban, a könyvtárak ellátottsága pedig meg sem közelíti az amerikaiakét, mivel szintén pénzhányban szenvednek. A magyar tudósok ezért mindig két-három állást vállalnak, hogy valahogy megéljenek, ez pedig behatárolja az önálló kutatásra fordítható idejüket, hacsak nem kapnak pénzt érte. A kutatás olyan munka, amit szakmában kell végezni, és a keleti kutatók számára nagyon fontos, hogy a kutatásra fordított idejüket megfizessék, mivel egyetemi fizetésük nem elég ahhoz a fényűzéshez, hogy a kutatást egyetemi munkájuk részeként végezzék. A magyar tudósok kutatói teljesítménye mindezek ellenére igazán lenyűgöző, és a publikációk mennyisége terén – a két csoport legmagasabb szintjén legalábbis – nem sokban térnek el amerikai kollégáiktól. Tehát – bár a dolgok mindenütt rosszul állnak, és bár az amerikai tudományos élet bizonyos szektorai szintén kétségbeesítő szinten vannak – az intézményi rendszer csúcsán álló keletiek helyzete nyugati társaikéhoz viszonyítva aránytalanul rosszabb. Mivel a nemzetközi együttműködés sajátos módon kapcsolatot teremt e két csoport között, az ellentétek ott a legnagyobbak, ahol e két csoport közösen végez egy-egy kutatást.

4. Struktúrák és egyének

Tanulmányunkban inkább struktúrákról, semmint egyénekről szerettünk volna beszélni. Természetesen vannak olyan egyének, akik az általunk leírt alapvető problémákon felülemelkedve kiváló és elismert munkát végeznek e térségben. S egyaránt vannak közöttük keletiek és nyugatiak. Az azonban, hogy egyeseknek mindennek dacára sikerül érvényesülniük ebben a rendszerben, nem jelenti azt, hogy ugyanezek a lehetőségek mindenki számára el-

érhetőek. Minden Andorka Rudolfrá – akinek jelentős tehetségére, szakértelmére és tudására fölfigyeltek azok a nyugati kollégák, akikkel sikeresen együttműködik – sok más olyan jut, aki nyugati vendégkutatók számára gyűjt adatokat, hogy azután megtapasztalja, ahogy azokat kitépik a kezéből, viszonzásul nem adva egyebet, mint egy csekket a szolgálataiért. A nemzetközi együttműködésben természetesen segít, hogy azok a területek, amelyekhez Andorka professzor is hozzájárult munkájával, pontosan az „átmenetre” összpontosítanak, azokra a kérdésekre, amelyek nagyon érdekesek a nyugati finanszírozó szervek számára. Nem áll szándékunkban kisebbiteni Andorka professzor érdemeit – sőt, nagy tisztelettel tekintünk munkájára, és osztjuk az e kérdések fontosságáról vallott nézeteit –, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy az a kevés kivétel, aki sikert ért el, nem változtat alapvető érveinken. Itt nagyobb strukturális minták működnek, amelyeken nem változtathatunk azzal, ha rámutatunk, hogy azért van egy-két kivétel, aki ki tud törni belőlük.

Egyesek joggal mondhatják, hogy mi, e cikk szerzői szintén kivételek vagyunk, mivel mindhárman igen sikeresen tudunk élni a finanszírozási és publikációs, illetve a kelet és nyugat közötti ingázási lehetőségekkel. E lehetőségek közül sok éppen azért nyílt meg előttünk – ahogyan Andorka professzor előtt is –, mert nyugaton olyan nagy volt a készség a kelet-európai átmenettel kapcsolatos kutatások és oktatás finanszírozása iránt. Csepeli György és Örkény Antal az ELTE Szociológiai Intézetében a Világbank támogatásával egy olyan programot dolgozott ki, amely a posztkommunista világban élő etnikai és nemzeti kisebbségek problémáira összpontosít. Kim Lane Scheppele kétévi szabadságot kapott a Michigani Egyetemtől, s ezt az Amerikai Nemzeti Tudományos Alapítvány és az osztrák kormány támogatásával Magyarországon tölti, hogy az alkotmányos átalakulási folyamatokat tanulmányozza. Kivételezett helyzetünk – amelybe azért kerültünk, mert olyan területek problémáival foglalkoztunk, ahol megvoltak az anyagi támogatás feltételei – tesz képessé bennünket arra, hogy a körülöttünk látott gyakorlat ellen felszólaljunk. Úgy gondoljuk, ez nem lenne ilyen könnyű azoknak, akiket ebben a rendszerben mellőznek vagy elnyomnak, vagy akiknek kutatási témái másképpen alakultak.

Továbbra is hisszük azonban, hogy sok keleti tudós egyenrangú munkatársa lehetne a nyugati kutatóknak, illetve hogy keleti tudósok is lehetnének a nagy projektek vezető kutatói, ahelyett, hogy csupán a helyi konzultáns szerepét töltsék be. Így viszont sok tehetséges keleti tudóst csak segédkutatónak tekintenek, mintha friss diplomás lenne, aki még képzésre szorul. Egy kiemelkedő magyar szociológus például – aki privátim elmondta nekünk, hogy cikkünk igazolja az ő saját tapasztalatait – elmesélte, hogy részt vett egy több országot átfogó felmérésben, amelyet egy amerikai és nyugat-európai kutatókból álló prominens csapattal együttműködve végeztek el. Magyar kollégánk – aki maga is világviszonylatban elismert tudós, akinek műveit több európai nyelven publikálták – a több országra kiterjedő felmérés magyar vonatkozású adatait vizsgálta felül, és ekkor kellett megtapasztalnia, hogy a többi ország adataiba való betekintésre vonatkozó kérését mindaddig megtagadják, amíg az amerikaiak és a nyugat-európaiak el nem készültek saját elemzésükkel. Akkor azután az adatokat az *InterUniversity Consortium* michigani adattárában lerakják, így mindenki számára hozzáférhetőkké válnak – és akkor, így mondták, majd neki is odaadják őket. Így a kutatásban végzett munkája mindössze arra jogosította fel, hogy az adatok szempontjából ugyanúgy kezeljék, mint bármelyik írhatott), míg állítólagos partnerei jelentős világhírnévre és elismerésre tettek szert a Kelet- és Nyugat-Európa közötti különbségek összehasonlító elemzésével.

Ez csak egy történet, de sok hasonlót hallottunk. Hiszünk, hogy minden egyes Andorka Rudolfrá – aki jelentős és megérdemelt sikert aratott – sok más olyan szakember jut, aki szellemi teljesítményével szintén kiérdemelte az elismerést, ehelyett azonban csupán adatgyűjtőként kezelik. Szívesen vennénk ebben a témában egy empirikus elemzést, hogy lát-

hassuk, hányan tartoznak az egyik, illetve a másik kategóriába. Örömmel fogadnánk, ha kiderülne, nincs igazunk, amikor úgy gondoljuk, hogy többen vannak a megbántottak, mint a jutalmazottak. Erre vonatkozóan nehéz adatokat gyűjteni, mert a kizsákmányoltak közül sokan nem akarnak erről az általuk nagy személyes kudarcként megélt dologról beszélni. Számukra az is nehéz, hogy a struktúrát meglássák. Ebben a folyamatban az az egyik legnagyobb tragédia, hogy nagyon sok olyan keleti tudós van, aki – amikor a nyugatiak így kezelik őt – úgy érzi, hogy ő (a keleti) valóban nem elég jó. Ezeknek az egyenlőtlenségeknek a nagy része azonban strukturális, és nem személyes jellegű.

5. A kelet és a nyugat lebontása

Lemon és Altschuler munkájának egyik fontos pontja azt vizsgálja meg, hogyan használjuk a „kelet” és a „nyugat” fogalmát. Szeretnénk ezt a problémát itt jobban kiemelni, mint amennyire a tanulmányunkban tettük. A tanulmány nyújtotta keret nem volt elégséges ahhoz, hogy megmutassuk a dolgoknak egy olyan összetett láncolatát, amely a legtöbb esetben nyilvánvalóan jelen van. Vannak azonban határesetek, nehezen besorolható személyek és intézmények – és az ilyen határesetek által fölvetett kérdések kihatnak az alapfeltevés használhatóságára. Például: Szelényi Iván, Susan Gal és Kornai János „keleti”-e vagy „nyugati”? A Kelet-európai Egyetem keleti vagy nyugati egyetem? Az, hogy a határon vagyunk, azt jelenti, hogy az egyik lábunkkal folyamatosan az egyik helyen, a másikkal a másikon tartózkodunk, hogy az időnkét két hovatartozás között osztjuk meg, vagy olyan struktúrát hozunk létre, amelyben lehetetlenné válik a kelet és a nyugat elkülönítése. Teljesen egyetértünk azzal, hogy ez a felfogás kritikai vizsgálatot igényel. Figyelemre méltó például, hogy azok, akik a periférián élnek, szinte mindannyian keleten kezdték, majd átmentek nyugatra, nem pedig fordítva. Néhány olyan elkötelezett terepmunkás, mint például Martha Lampland és Michael Burawoy az ellenkező irányba ment, hogy hosszú időszakokat töltsön el például Magyarországon, és mindmáig szoros kapcsolatokat tartson fenn. Amikor azonban az emberek kezdik földadni amerikai fix állásukat, hogy Magyarországon vállaljanak valamilyen egyetemi beosztást, akkor tudhatjuk, hogy a dolgok valóban megváltoztak, és hogy az a legfőbb különbség, amiről beszéltünk, többé nem létezik.

A kelet és nyugat közötti éles szakadáshoz – amit szóhasználatunkban olyan kritikátlanul emlegetünk – hozzáadódnak még a keleti és nyugati kategóriákon belül egyaránt szembetűnően jelentkező különbségek is. Ebben a tekintetben igyekeztünk belülről különbséget tenni mindkét esetben a kutatási stílusok szerint, és még tovább kell mennünk, hogy Magyarországot kiemeljük, amely számunkra úgy tűnik, viszonylag kivételezett helyzetben van a legtöbb „keleti” helyhez képest, ahol a társadalomtudósok még rosszabb körülmények között élnek. Egyetértünk azzal, hogy a „keletről”, illetve „nyugatról” alkotott elképzeléseink tüzetesebb elemzésre szorulnak, úgy gondoljuk azonban, hogy figyelembe vehetők olyan gyorsírásos vázlatként, amelynek azért még van valamilyen valós jelentése.

6. Hangsúlyozzuk azt, ami pozitív: az átmenet hatásai

Szeretnénk szívből egyetérteni Andorka professzornak azzal az észrevételével, hogy az átalakulásnak sok pozitív hatása volt a magyar tudományos körökre. Az, hogy magunk választhatjuk meg kutatási témáinkat és azok elméleti kereteit, anélkül, hogy tartanunk kéne valamiféle politikai kontrolltól és repressziótól, természetesen előrelépés. Nagy előrelépés. Bizonyos vonatkozásokban azonban a kontroll egyik formáját egy másik váltotta föl. A ke-

letiek korábban is csak úgy kaphattak anyagi támogatást és jóváhagyást a kutatásaikhoz, ha politikailag engedélyezett témákon dolgoztak, és megközelítéseik kielégítették az elvárásokat, és most is csak úgy kaphatnak anyagi támogatást és jóváhagyást a kutatásaikhoz, ha politikailag engedélyezett témákon dolgoznak, és megközelítéseik kielégítik az elvárásokat – csakhogynem közben megváltozott a politika.

Az anyagi támogatást nyújtó szervek finanszírozási prioritásai – amelyek gyakran a (nyugati) kormányzati vagy gazdasági nyomásnak felelnek meg – különféle irányokat követnek, és nem mindegyik független a politikai és gazdasági érdekektől. Miért van olyan sok pénz a privatizáció kutatására, miközben sokkal kevesebb jut a kelet-európai szegénység vizsgálatára? Miért helyezünk akkora hangsúlyt az átmenetre, és zárunk ki más témákat? Amikor azt mondjuk, hogy ezek a témák már magukban egyfajta politikai aktualitást tükröznek, akkor természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy semmi sem változott, és ez nem jelenti azt, hogy az ily módon kiválasztott témák nem fontosak.

Nagyon sokat számít, hogy többféle finanszírozási forrás van, és így az esetlegesen érvényesülő nyomásoknak csupán olyan hatásai lehetnek, hogy az embert nem díjazza valamiért, amire amúgy sem volt jogosult, de nem fenyegetik az ember szabadságát vagy karrierjét. Ezek nagy változások. De azért ez még nem egészen jelenti azt, hogy a kutatók szabadon dolgozhatnak bármin, ha az a „bármilyen” anyagi támogatást igényel. És ez az a pont, ahol az anyagi forrásokat ellenőrző nyugati pénzügyi szervek nagy hatást gyakorolnak a kiválasztandó témákra. Egyetértünk Andorka professzorral abban, hogy az átalakulás fontos – végtére is mi magunk is ezen dolgozunk. De aggaszt bennünket azoknak a sorsa, akiknek tudományos nézőpontból nem ez az elsődleges. A nyugatiak és a keletiek természetesen egyformán szerepelnek a finanszírozó szervezetek napirendjén. A kutatási témák pedig oda vándorolnak, ahol a pénz van.

Amit hiányoltunk, az a keletiek között a saját kutatási prioritásainkról és elképzeléseinkről folytatott eszmecsere lett volna, függetlenül attól, hogy a nyugatiak mit akarnak tudni a mi régióinkról. A keleti értelmiségieknek az új intellektuális szabadságról kell beszélniük egymással, illetve arról, hogyan hat ez a mi kutatási témáinkra. Aggudalommal tölt el bennünket a jövő, amikor a nemzetközi pénzügyi feltételeket tovább szűkítik. Vajon ez lesz-e a tudósok egyetlen reakciója: akkor hogyan tudom eladni a gondolataimat nyugaton? Sok keleti kutatónak máris ez a túlélési reakciója. És ugyanez a helyzet más, Európán belül perifériára szorult országok, például Görögország esetében is, ahol máris olyan csoportok alakulnak, amelyek azt számolgatják, hogyan adhatják el a görög kutatók szakértelmét a nyugat-európaiaknak, elsősorban a Brüsszel-orientált alapítványoknak. Ez a kutatáshoz kapcsolódó kalmárszellem kizárja azokat, akiknek az érdeklődési köre nem piacosiítható. Ezzel persze mindössze azt akarjuk mondani, hogy a kelet és a nyugat ily módon jobban kezd hasonlítani egymásra.

Végezetül: nem azt akarjuk mondani, hogy a keletieknek kerülniük kell a nyugatiakkal való együttműködést. Mi az együttműködés pártján vagyunk, hiszen még a mi tanulmányunk is a kelet–nyugati együttműködés eredménye. Személyes vonatkozásként azt is hozzáfűzhetjük, hogy Kim Lane Scheppele, aki a University of Michigan politológusa, magyarországi kutatásaihoz az Amerikai Nemzeti Tudományos Alaptól (*American National Science Foundation*) kaphatott támogatást. Mivel azonban egy évet szándékozott Magyarországon, „a terepen” eltölteni, kutatását előbb átsorolták az „antropológia” kategóriába, s csak ezután finanszírozták. Nehezen tudták elképzelni, hogy politológusok ilyen jellegű munkát végezhetnek!

Boross Anna fordítása